

عوامل راهبردی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر: برنامه مدرسه محور

محمدعلی محمدی*، ملیحه شیانی**

طرح مسأله: مقاله با استناد به یافته‌های پژوهشی به منظور شناسایی وضعیت موجود وزارت آموزش و پرورش در زمینه پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر تدوین یافته است.

روش: در این پژوهش، پس از بررسی منابع، اسناد و مدارک و آمار، پرسش‌نامه‌ای تهیه و طی چند مرحله به اجرا درآمد. جامعه آماری، مدیران، معاونان، مشاوران و کارشناسان، وزارت آموزش و پرورش و جمعی از متخصصان و صاحب‌نظران بوده‌اند. توصیف و تحلیل اطلاعات براساس ماتریس ارزیابی عوامل استراتژیک و محاسبات مربوط به آن انجام شده است.

یافته‌ها: براساس نتایج حاصل از ارزیابی عوامل استراتژیک، آموزش و پرورش در زمینه پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر از لحاظ محیط داخلی در شرایط مطلوب نبوده و نقاط ضعف آن بیش از نقاط قوت بوده است. از حیث محیط خارجی هم در برابر تهدیدها و بهره‌گیری از فرصت‌ها برای پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر دانش‌آموزان از موفقیت چندانی برخوردار نبوده است.

نتایج: وزارت آموزش و پرورش با شناخت تهدیدها و فرصت‌های محیط خارجی و نقاط قوت و ضعف در محیط داخلی امکان سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی بهتر در جهت پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر را به ویژه در برنامه‌های "مدرسه محور" خواهد یافت.

کلیدواژه‌ها: آموزش و پرورش، پیشگیری، تهدیدها و فرصت‌ها، سوء مصرف مواد مخدر، نقاط قوت و ضعف

تاریخ پذیرش: ۱۴/۶/۸۶

تاریخ دریافت: ۱۸/۱۱/۸۵

* دکتر جامعه‌شناس، عضو هیات علمی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی <Aligh75@gmail.com>

** دکتر جامعه‌شناس، عضو هیات علمی دانشگاه تهران

مقدمه

تمام جوامع انسانی با مسایل و مشکلات گوناگون دست به گریبان بوده، هستند و خواهند بود. وجود این مشکلات و مسایل ناخوشایند ذهن انسان را به اندیشیدن واداشته تا راه‌هایی را برای از میان بردن، کاهش یا کنترل آن‌ها بیابد. بر اساس انتشار گزارش‌های متعدد جهانی، موادمخدر یکی از مسایل اصلی تهدیدکننده جامعه بشری به شمار می‌رود که با رشد روزافزون در تولید، انتقال، توزیع و مصرف همراه است. کمیسیون اجتماعی بهداشت جهانی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۹ چهار مسأله تهدیدکننده جهان را چنین بر شمرده است: تولید و انباشت سلاح‌های اتمی؛ آلودگی محیط‌زیست حاصل از رشد بی‌رویه جمعیت؛ فقر و شکاف طبقاتی در جامعه؛ و موادمخدر. این در حالی است که سود حاصله از تجارت مواد مخدر در جهان ۶۵۰ میلیارد دلار در سال برآورد شده، در صورتی که درآمد اوپک در زمینه تجارت انرژی بالغ بر ۳۵۰ میلیارد دلار در سال است (شبان، ۱۳۸۰).

در دهه‌های اخیر، رشد سه برابری سوءمصرف موادمخدر آن را به پدیده‌ای جهانی تبدیل کرده است (Mooney, et al., 2006). در این گستره جهانی، روند افزایش سوءمصرف مواد مخدر به ویژه در میان نوجوانان و جوانان دانش‌آموز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است چرا که با عوارض و پیامدهای نامطلوب و گاه جبران‌ناپذیر خود نظیر آسیب‌های اجتماعی، کاهش توان آموزشی، کاهش کسب مهارت‌های شغلی، خسارات بهداشتی و ... تأثیرات زیانباری را بر توسعه منابع انسانی کشورها وارد خواهد ساخت. به همین دلیل در کشورهای مختلف جهان، برنامه‌های استراتژیک پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر طراحی و بخشی از آن‌ها در محیط‌های آموزشی به اجرا در آمده است. از جمله می‌توان به آگاه‌سازی دانش‌آموزان در مورد خطرات و مضرات مواد مخدر، افزایش مهارت‌های زندگی، تقویت فعالیت‌های جایگزین برای ارضای نیازهای روانی - اجتماعی دانش‌آموزان، مشاوره و مداخله حین بحران در دوره‌های مختلف زندگی، ارتقاء فرهنگی و مذهبی، تقویت قوانین و مقررات مبارزه با موادمخدر و درمان معتادان برای پیشگیری از سرایت اعتیاد اشاره کرد.

کشور ایران نیز که هم اکنون دارای یکی از جوان‌ترین جمعیت‌های جهان است، با مسأله مواد مخدر روبرو بوده و به همین دلیل نیازمند اتخاذ تدابیر جدی در این زمینه است. بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد طی دوره زمانی ۷۷-۱۳۵۷، میزان رشد متوسط سوءمصرف مواد مخدر در ایران سالانه ۸ درصد بوده که این رقم بیش از سه برابر میزان رشد جمعیت با نرخ ۲/۶ درصد است (خستو، ۱۳۸۱). این روند، با رشد متوسط مصرف تزریقی، افزایش مصرف مواد در میان زنان و تغییر الگوی مصرف از طبیعی به صنعتی شرایط بسیار نامناسبی را در کشور به تصویر می‌کشد.

در مجموع، رشد سریع آمار معتادان، افزایش تعداد زندانیان جرایم موادمخدر، گسترش بیماری ایدز، متلاشی شدن بسیاری از خانواده‌ها در اثر اعتیاد، صرف هزینه‌های گزاف انسانی و مالی جهت مقابله با قاچاق موادمخدر و افزایش ناامنی در مناطق مرزی از عمده‌ترین مسایل موادمخدر در کشور به شمار می‌روند (گزارش ملی جوانان، ۱۳۸۲). در این شرایط، به دلیل در معرض خطر بودن دانش‌آموزان، وزارت آموزش و پرورش اقداماتی را در سال ۱۳۸۳ به منظور پیشگیری از مصرف موادمخدر انجام داده است که آموزش مهارت‌های زندگی، طرح مروج سلامت، طرح جامع پیشگیری از مصرف دخانیات و موادمخدر، آموزش ضمن خدمت در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، ارائه خدمات حمایتی - آموزشی به دانش‌آموزان و کارکنان در معرض خطر، برگزاری کارگاه‌های آموزشی ویژه اولیاء دانش‌آموزان، راه‌اندازی و تکمیل فضاهای ورزشی، مشاوره‌ای و بهداشتی در مناطق آلوده، برگزاری جشنواره‌ها، گردهمایی‌ها، مسابقات و اردوهای فرهنگی - هنری، اجرای برنامه‌های آموزشی در مدارس شبانه‌روزی و تربیت معلم از آن جمله‌اند. علاوه بر آن، وزارت آموزش و پرورش با همکاری سازمان بهزیستی طرح مشترکی با عنوان «برنامه‌های پیشگیرانه مدرسه محور» به انجام رسانده است.

نکته مهم آن است که با وجود این طرح‌ها و اقدامات، همچنان مصرف و سوءمصرف موادمخدر از عوامل اصلی تهدیدکننده دانش‌آموزان به شمار می‌رود که برای پیشگیری از آن بایستی به شناخت دقیق و همه جانبه مسأله پرداخت. هدف از این مقاله شناسایی

وضعیت موجود وزارت آموزش و پرورش در زمینه پیشگیری از سوء مصرف موادمخدر است که براساس پژوهشی انجام یافته در سال ۱۳۸۳ تدوین شده است.

(۱) رهیافت‌های نظری

در این پژوهش با بهره‌گیری از دیدگاه‌ها و نظریه‌های جامعه‌شناختی به شناسایی عوامل و شرایط مؤثر بر سوء مصرف موادمخدر پرداخته شده است. صورت‌بندی‌های علمی در تبیین این رفتار اجتماعی بر عناصر ساختاری، میانی و خرد تأکید کرده‌اند؛ بدین معنا که سوء مصرف مواد مخدر بدون توجه به مجموعه شرایط و زمینه‌های ساختاری، وضعیت نهادها و سازمان‌های شکل‌دهنده آن قابل درک و تحلیل نخواهد بود. از منظر جامعه‌شناختی، ویژگی‌های فردی، شرایط و محیط زندگی و روابط اجتماعی در مواردی با ایجاد حالاتی چون ناامیدی، محرومیت، ناکامی، از خود بیگانگی و ... زمینه را برای گرایش به موادمخدر و سوء مصرف آن فراهم می‌سازد.

امیل دورکیم و رابرت مرتون به وضعیت آنومیک پدید آمده از تغییرات سریع فرهنگی توجه نموده و فقدان هنجارهای مشترک اجتماعی را اصلی‌ترین عامل رفتارهای انحرافی نظیر اعتیاد و سوء مصرف موادمخدر دانسته‌اند.

در تبیین اعتیاد به موادمخدر، نظریه‌های مارکسیستی و نئومارکسیستی بر نقش قدرت تأکید داشته و معتقدند در حقیقت، این گروه‌های قدرتمند هستند که تعیین می‌کنند چه نوع موادمخدوری غیرقانونی بوده و چه کسانی باید به خاطر استفاده آن‌ها مجازات شوند. این نظریه‌ها معضل اعتیاد به موادمخدر را محصول عوامل ساختاری نظیر نابرابری، بی‌عدالتی و فقر دانسته‌اند که فرد را از خانواده، دوستان، جامعه، کار و در نهایت از خود بیگانه کرده و پس از استیصال و بی‌معنایی به مصرف و سوء مصرف موادمخدر پناه می‌آورد (Coleman & Cressey, 1992:328).

کارکردگرایان با تأکید بر خطوط راهنمای رفتاری و هنجارهای اجتماعی به تحلیل موضوع پرداخته و آن را تنظیم و کنترل‌کننده رفتارها دانسته‌اند. در این رویکرد، فقدان یا تضعیف ارزش‌ها و هنجارهای موجود در جامعه موجبات انحراف، جرم و بزه به‌طور عام و

سوء مصرف موادمخدر به طور خاص را فراهم می آورد. برای مثال، جیمز ویلیام کلمن و دونالد کرسی در تفسیر خود از علل گسترش سوء مصرف موادمخدر طی سال های اخیر، به تضعیف نهاد دین در جامعه به عنوان یکی از اساسی ترین نهادهای اجتماعی مقوم هنجارها و ارزش ها اشاره می کنند که کارکرد مثبت آن، رفتارهای همسو با جامعه است (همان، ۳۲۸).

از این منظر، آرون بروئر نیز پژوهشی انجام داده که نتایج آن نشانگر تأثیر محیط مدرسه و هنجارهای مسلط و رایج آن بر سوء مصرف موادمخدر در میان دانش آموزان است (Brower, 2002:235-55).

برخی دیگر از نظریه ها به روابط اجتماعی میان افراد و تأثیر آن بر انجام رفتارهای انحرافی پرداخته اند. شرایطی که باعث تضعیف پیوندها و همبستگی اجتماعی شود، زمینه را برای بروز رفتارهای جرم زا فراهم می سازد. برای مثال تغییر مکان، جدایی و طلاق، آغاز سال تحصیلی در مدرسه جدید که معمولاً با فشار روحی و روانی همراه است می تواند افراد را به سمت این گونه رفتارها مثل سوء مصرف موادمخدر سوق دهد (Caetano, et al., 1998:233-238).

احساس تعهد به دیگران و داشتن روابط محکم با افراد و نهادهای اجتماعی عناصری هستند که نظریه پردازان کنترل اجتماعی بر آن متمرکز شده اند. بر مبنای این نظریه، کجروی هنگامی که تعهد فرد به جامعه کاهش یافته یا از بین برود، به وجود می آید؛ یعنی جوانان متعهد نسبت به جامعه و نهادهایی چون مدرسه کمتر از کسانی که فاقد این تعهد و ارتباط هستند، درگیر رفتارهای مجرمانه نظیر سوء مصرف موادمخدر می شوند (لیتری و دیگران، ۱۳۸۴: ۱۸۴-۱۶۹).

نظریه خرده فرهنگ انحرافات در تأیید نکات فوق اشاره دارد افرادی که تعهد خاصی نسبت به جامعه ندارند، اما پیوندهای آنان با خرده فرهنگ مجرمان یا منحرفان - مصرف کنندگان موادمخدر - محکم تر است، احتمال بیشتری برای انجام رفتارهای مجرمانه دارند. تأثیر دوستان و گروه همسالان در گرایش به این گونه رفتارها اهمیت بسزایی دارد. معمولاً اعضای یک خرده فرهنگ، ارزش ها و هنجارهای خود را برای جذب افراد به این نوع از زندگی تبلیغ می کنند (همان).

دیدگاه‌ها و نظریه‌های جامعه‌شناختی مدل فشار اجتماعی معتقدند نوجوانان و جوانان هنگامی مصرف مواد را آغاز می‌کنند که در مقابل فشارهایی از سوی خانواده، مدرسه، گروه همسالان و جامعه قرار داشته باشند. چنانچه آنان به عضویت شبکه‌های همسو با هنجارهای جامعه و شبکه‌های حمایت اجتماعی درآیند، امکان بازگشت آنان بیشتر خواهد بود (Jason & Rhodes, 1990 : 396).

بنابراین، نهادها و محیط‌هایی چون مدرسه که نوجوان و جوان در آن قرار می‌گیرد می‌تواند فضایی مناسب یا نامناسب را برای گرایش به سوءمصرف موادمخدر یا دوری جستن از آن فراهم آورد. به همین دلیل شبکه آمریکایی پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر (DPNA) تمرکز خود را بر برنامه‌های مدرسه محور قرار داده و معتقد است صرف تاکتیک‌های ترساندن، ارائه اطلاعات در مورد آثار سوء مصرف مواد مخدر، ایجاد عزت نفس، پالایش‌های ارزشی و برگزاری سمینارهای بزرگ، ثمربخش نخواهد بود، بلکه باید به سراغ برنامه‌های ترکیبی و کاملاً مدرسه محوری رفت که تمام دانش‌آموزان، قبل از شروع مصرف و از دوره‌های تحصیلی ابتدائی را دربرگیرد (Bosworth, 1997).

۲) تحقیقات تجربی

پژوهش‌های ملی، آمار و ارقام نگران‌کننده‌ای از گرایش و گسترش موادمخدر در میان جوانان دانش‌آموز ارائه می‌کنند. گزارش نهادهای ذی‌ربط حاکی از دو برابر شدن مصرف کراک طی یک سال گذشته در کشور است. همچنین، نتایج پژوهشی که در تهران انجام یافته نشان می‌دهد سهم کسانی که قبل از سن ده سالگی مصرف مواد مخدر را آغاز کرده، از صفر در سال ۱۳۷۵ به ۱/۲ درصد در سال ۱۳۷۷ رسیده است. سهم کسانی که اعتیاد آنان قبل از پانزده سالگی یا بین سنین ۱۹-۱۵ سالگی آغاز شده طی دو سال به ترتیب از حدود ۱ درصد به ۳/۳ درصد و از ۱۲ به ۲۲/۲ درصد افزایش یافته است. بنابراین با کاهش قیمت موادمخدر و تأثیر مثبت آن بر میزان مصرف، انتظار می‌رود مصرف موادمخدر افزایش یابد (رئیس‌دانا و غروی، ۱۳۸۰).

تحقیقی که نگرش دانش‌آموزان دربارهٔ اعتیاد را می‌سنجد، مدعی است که متأسفانه به‌نظر می‌رسد در حال حاضر در برخی از گروه‌های جمعیتی کشور، نگرش منفی قوی نسبت به مواد مخدر وجود ندارد و از بار ارزشی منفی آن کاسته شده است. بنابراین اصلاح نگرش افراد نسبت به مواد مخدر به عنوان یک روش مؤثر در پیشگیری از اعتیاد مورد تأکید خواهد بود. براساس محاسبات آماری پژوهش مذکور، ۲۵/۱ درصد از نوجوانان دانش‌آموز مقطع راهنمایی شهر تهران به مصرف مواد مخدر گرایش داشته و در معرض خطر هستند (جزایری و دیگران، ۱۳۸۵).

در همین رابطه پژوهشی مربوط به شهر بم معتقد است که معضل عدم تحریم شدید فقهی و عدم قباحه شدید عرفی تریاک در مقایسه با سایر انواع مواد مخدر، این توهم را ایجاد می‌کند که مصرف تریاک چندان حرمت و قباحه ندارد. چنین طرز تلقی به شیوع مصرف تریاک در کشور کمک می‌کند (رادگودرزی و دیگران، ۱۳۸۵).

مطالعات متعددی در صدد شناسایی عوامل اثرگذار بر اعتیاد به مواد مخدر بر آمده‌اند که مهاجرت از جملهٔ آن عوامل به شمار می‌رود. مهاجرت بی‌رویهٔ روستائیان به شهرهای بزرگ و در پی آن معضلات مربوط به اسکان، اشتغال و عدم پاسخگویی به نیازهای معنوی و روحی آنان موجب می‌شود که این دسته از مهاجران بهترین طعمه‌های اعتیاد شوند. مصرف مواد ممکن است با بحران‌هایی برای یافتن شغل، مسکن و ... آغاز شود و به تدریج مهاجر خسته را به یک معتاد تبدیل نماید. نتایج برخی تحقیقات نشان می‌دهد معتادان غیربومی بیش از معتادان بومی در گسترش اعتیاد نقش دارند. معتادان غیربومی به دلیل دوری از آشنایان و فامیل، بیشتر به ولگردی پرداخته و تزریقی می‌شوند (سعیدپور و سلطانی، ۱۳۶۷).

پژوهشی دیگر به تأثیر گروه‌های فشار بر سوء مصرف مواد مخدر پرداخته است. براساس نتایج این پژوهش، افراد برای عضویت یا استمرار تعلق به گروه، ناچار به تأیید و پیروی از گروه هستند و یکی از رفتارهایی که می‌تواند در اثر فشار گروه تحقق یابد مصرف یا سوء مصرف مواد مخدر است. با توجه به نیاز جوانان برای کسب هویت مستقل، برای آنان

مقبولیت و محبوبیت در میان دوستان اهمیت زیادی پیدا می‌کند؛ در نتیجه اگر مصونیتی در محیط‌های زندگی و تحصیل آنان به وجود نیامده باشد، نوجوان به راحتی برای کسب هویت مستقل اقدام به رفتارهای انحرافی می‌کند (محمدنژاد قادیکلانی، ۱۳۷۲).

پژوهشی که به بررسی عوامل اجتماعی بزهکاری نوجوانان پرداخته، چنین نتیجه می‌گیرد که پیوند عاطفی، اعتقادات اخلاقی، حمایت خانوادگی، عدم تمایل به خرده فرهنگ حاشیه‌ای، با بزه‌کاری رابطه معکوس دارد. در این پژوهش آمده بیشتر افراد بزهکار دارای پیوند عاطفی کم با خانواده بوده و حداقل یک بار طرد شده‌اند، دارای اعتقادات مذهبی در حد پائین بوده، تمایل زیاد به پول و قدرت داشته، از رسانه کم استفاده می‌کرده و به دنبال طرد شدگی به سمت گروه دوستان هدایت شده‌اند (امانت، ۱۳۷۳).

به دنبال اجرای قانون تشدید مبارزه با مواد مخدر، پژوهشی که در زمینه دستگیرشدگان و مواد مکشوفه انجام شده نشان می‌دهد که مسأله عمده استان سیستان و بلوچستان فقر و بیکاری است. مبارزه مؤثر با اعتیاد و فساد در این استان در گرو از میان بردن فقر و بیکاری مردم، اسکان یا اخراج افغانی‌ها و کنترل مرزها است (سلطانی، ۱۳۶۹).

نتایج پژوهش عملکرد دو گروه از افراد نشان می‌دهد که اعتیاد پدر به عنوان یک عامل خارجی توانسته در کارکردهای خانواده ایجاد اختلال کند و شبکه نقش‌ها و انتظارات از نقش‌ها را به گونه‌ای اساسی مختل نماید. اعتیاد پدر بیشترین اثر تخریبی را بر نقش حمایتی داشته و موجب شده که روابط اجتماعی اعضای خانواده نیز دچار اختلال شود. به عبارتی دیگر، خانواده انتظارات خود را از نقش پدر برآورد شده نمی‌بیند و در مقابل نقش خود را در محاسبات اجتماعی ایفا نمی‌کند. بدین ترتیب افراد هویت اجتماعی لازم را کسب نمی‌کنند. از سویی دیگر، از دست رفتن نقش حمایتی پدر، نقش اقتصادی آن را مختل می‌سازد. کارکرد دیگر تحت تأثیر اعتیاد پدر، مختل شدن جامعه‌پذیری فرزندان است (آقابخشی، ۱۳۷۵).

۳) مباحث مربوط به پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر

واژه پیشگیری در معنای متداول آن دارای دو بعد اقدامات احتیاطی برای جلوگیری از رخدادهای بد و آگاهی و هشدار دادن است که با هدف کاهش بروز و طول مدت یا شیوع ناتوانی باقیمانده از یک رخداد یا اختلال صورت می‌گیرد. با این معنا پیشگیری در سه سطح قابل اجرا است: پیشگیری اولیه همان برنامه‌ها و خدماتی است که به جمعیت به منظور جلوگیری از وقوع یک رخداد ارائه می‌شود. پیشگیری ثانویه، برنامه‌ها و خدماتی است که در مراحل اولیه بروز یک رخداد یا اختلال ارائه می‌شود و منجر به شناخت به موقع و جلوگیری از پیشرفت یا طولانی مدت شدن آن اختلال می‌گردد. سطح سوم پیشگیری، برنامه‌ها و خدماتی را دربرمی‌گیرد که هدف آن‌ها کاستن شیوع آثار و ناتوانی حاصل از وقوع رخداد یا اختلال است (وامقی و مدنی، ۱۳۸۴: ۱۳۶-۱۳۵).

بر همین اساس پیشگیری اجتماعی با ایجاد تغییرات و اصلاحات در فرد و جامعه به دنبال جلوگیری از جرم به صورت پایدار و همیشگی است. این نوع پیشگیری درصدد است تا اعضای جامعه را از طریق آموزش، تربیت، تشویق یا تنبیه با قواعد اجتماعی آشنا و هم‌نوا سازد. به دیگر بیان، این پیشگیری کاهش یا از بین بردن علل فردی یا اجتماعی اثرگذار بر جرایم را دنبال می‌کند (نیازپور، ۱۳۸۲: ۳۸). اصطلاح پیشگیری به بسیاری از قوانین کشورها راه یافته و مراجع و نهادهای مختلف در اجرای این سیاست وظایفی را عهده‌دار شده‌اند.

بدیهی است اقدامات پیشگیری‌کننده از بروز و ظهور انحرافات اجتماعی - سوء مصرف مواد مخدر - مؤثرتر و هزینه‌های آن برای جامعه کمتر است. آنچه باید مورد مطالعه و دقت قرار گیرد، چگونگی اقدامات پیشگیرانه است، چرا که شرایط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جوامع با یکدیگر متفاوت بوده و اقدام بدون شناخت و مطالعه و اقتباس منفعلانه از روش‌های به اجرا درآمده در جوامع دیگر، با موفقیت همراه نخواهد بود. اکثر کشورهای غربی و به‌خصوص آمریکا که در همسایگی مرکز تهیه و توزیع کوکائین جهان یعنی آمریکای لاتین قرار دارد، بعد از دوره‌ای ناکامی در عملیات نظامی و

پلیسی جهت مقابله با مواد مخدر، طرح‌های تحقیقاتی متعدد اجتماع مدار و مدرسه محور با اختصاص بودجه‌های ویژه را آغاز کردند.

اولویت اول این استراتژی پیشرفت به سمت تحقق اهداف دو و پنج ساله بود که اهداف دوساله ۱۰ درصد کاهش مصرف مستمر مواد مخدر توسط دانش آموزان سال‌های هشتم، نهم و دوازدهم و ۱۰ درصد کاهش مصرف مستمر مواد مخدر توسط افراد بالای ۱۸ سال را هدف‌گیری می‌کرد. اهداف پنج ساله ۲۵ درصد کاهش مصرف مستمر مواد مخدر توسط دانش آموزان سال‌های هشتم، نهم و دوازدهم و ۲۵ درصد کاهش افراد بالای ۱۸ سال را در نظر داشت.

در این راستا تبلیغات مبارزه با مواد مخدر برای جوانان از طریق رسانه‌های ملی، برنامه جوامع عاری از اعتیاد، برنامه مدارس امن و عاری از مواد مخدر، همکاری در راستای رایه خدمات ملی و اجتماعی، ابتکار برنامه‌های آموزشی مواد مخدر برای والدین، تاسیس اداره خدمات بهداشت روانی و سوء مصرف مواد مخدر، همچنین تاسیس موسسه ملی سوء مصرف مواد مخدر، فعال کردن دفتر برنامه‌های دادگستری و دادگاه‌های مواد مخدر که موجب افزایش این‌گونه دادگاه‌ها و تقویت برنامه‌های "درمان دادگاه مدار"^۱ از طریق گسترش حیطه فعالیت‌هایشان به بهبود کیفیت خدمات آن انجامید، از جمله اولویت‌های اول برنامه محسوب می‌گردید (National Institute on Drug Abuse: 2003).

در اولویت دوم، تست مواد مخدر در مدارس از جمله برنامه‌هایی بود که نشان می‌داد کارایی خوبی دارد، زیرا در میان دانش‌آموزان ایجاد انگیزه کرده و روشی مناسب جهت «نه» گفتن دانش‌آموزان در زمانی است که فشار همسن و سالان آن‌ها به اوج خود رسیده است.

منع رانندگی تحت تاثیر مواد مخدر، درمان مصرف‌کنندگان مواد مخدر با هزینه دولت و افزایش هزینه‌های تجارت مواد مخدر برای کسانی که در این تجارت مشغول هستند از دیگر اقدامات تامینی و تربیتی محسوب می‌شود.

1. Drug Treatment Court

برنامه دادگاه‌های مواد مخدر برای کاهش بازگشت مجدد به ارتکاب جرایم و برنامه یگان ویژه مقابله با جرایم سازمان‌یافته از دیگر موارد استراتژی مرحله دوم است. اداره مبارزه با مواد مخدر آمریکا نیز به نوبه خود ابتکار اهداف دارای اولویت دوم شامل موارد زیر را پی‌گیری می‌کرد:

ابتکار ردیابی‌های الکترونیکی؛ ابتکار مالی و مبارزه با پولشویی؛ ابتکار مبارزه با مواد مخدر در منطقه آمریکای لاتین توسط وزارت امور خارجه؛ ابتکار افزایش کمک ۲۵ میلیون دلاری وزارت دفاع به کلمبیا جهت حمایت از فعالیت‌های مبارزه با مواد مخدر در آن کشور. نابودی بازار بین‌المللی و هدف قرار دادن ریشه اقتصادی تجارت مواد مخدر، نابود ساختن بازار داخلی، یکپارچه ساختن اقدامات، جلوگیری از درآمدهای غیرقانونی از جمله اهداف اولویت سوم برنامه استراتژیک آمریکا جهت مبارزه با مواد مخدر محسوب می‌شود (American Drug Abuse Control Commission. (CICAD),2006).

چارچوب برنامه ملی استراتژیک مبارزه با مواد مخدر استرالیا (۹۹-۱۹۹۸ تا ۰۳-۲۰۰۲) نیز موارد زیر را در برنامه‌های کاری خود گنجانده است:

افزایش فهم عمومی نسبت به مضرات (آسیب‌های) مرتبط با مواد مخدر؛ مشارکت داشتن؛ پیوند استراتژی مبارزه با مواد مخدر با استراتژی‌های دیگر؛ اقدام جهت کاهش عرضه؛ پیشگیری از مصرف و تقاضا؛ دسترسی به درمان، تربیت و آموزش حرفه‌ای؛ تحقیق و توسعه؛ شکل‌دهی مشارکت‌ها و ارتباط با مرکز مشارکت ملی بهداشت عمومی (Australian Drug Information Network, 2004).

گزارش برنامه‌های پیشگیری مدرسه محور در کشورهای عضو اتحادیه اروپا نیز به بررسی و بحث پیرامون اطلاعات حاصل از ۵۰ برنامه پیشگیری مدرسه محور در کشورهای عضو می‌پردازد که در پاییز سال ۲۰۰۱ به پرسش‌نامه‌ای استاندارد شده پاسخ داده‌اند. مرکز نظارت بر مواد مخدر و اعتیاد اروپا در این زمان درصدد برآمد تا مجموعه اطلاعات کمی پیرامون وضعیت پیشگیری از اعتیاد در اتحادیه اروپا را به منظور تهیه مجموعه متغیرهای اصلی مورد بررسی قرار دهد.

ارتقاء و بهبود شیوه‌های زندگی همراه با سلامت دانش‌آموزان، هدف مشترک برنامه کشورهای عضو اتحادیه اروپا می‌باشد. بهبود مهارت‌های شخصی و اجتماعی و همچنین اطلاع‌رسانی و آگاهی‌سازی، برنامه مشارکت خانواده‌ها به عنوان یک عنصر تأثیرگذار، تصور دانش‌آموز از موقعیت خطرناک، عزت نفس، خودرضامندی و قدرت تصمیم‌گیری از جمله متغیرهای اصلی در این برنامه‌ها بوده‌اند. اجرای صحیح، یکی از مؤلفه‌های اصلی موفقیت برنامه محسوب می‌شود. در مهد کودک‌ها مداخلات پیشگیرانه به وسیله مربیان انجام می‌شود و در مدراس نیروهای حرفه‌ای و آموزش دیده مسئول اجرای این برنامه‌ها هستند. ضمن این که در بعضی از برنامه‌ها، اجرا به عهده خود دانش‌آموزان گذاشته شده است (Burkhart & Lopez, 2001).

۴) روش‌شناسی

به منظور شناسایی وضعیت وزارت آموزش و پرورش در زمینه سوء مصرف مواد مخدر دانش‌آموزان، اقدام به طراحی الگوی برنامه‌ریزی استراتژیک شده است. لازم به ذکر است که الگوی برنامه‌ریزی استراتژیک براساس مدل برایسون طراحی شده که از قدیمی‌ترین مدل‌هایی است در سال ۱۹۸۸ به منظور برنامه‌ریزی استراتژیک در سازمان‌های دولتی و غیرانتفاعی ارائه شده است. از مزیت‌های این مدل، امکان ارزیابی بازخورد و انجام تغییرات و اصلاح قبل از اجرای برنامه و تعامل دوسویه بین مرحله تعیین مسائل استراتژیک و تنظیم استراتژی‌هاست. برایسون مدل برنامه‌ریزی استراتژیک خود را در هشت مرحله به شرح زیر تدوین نموده است. مراحل فراگرد مورد نظر عبارتند از:

الف) آغاز فراگرد برنامه‌ریزی استراتژیک و حصول توافق درباره آن‌ها؛

ب) تعیین و شناسایی دستورهای سازمانی؛

ج) روشن ساختن رسالت و ارزش‌های سازمانی؛

د) ارزیابی محیط خارجی: فرصت‌ها و تهدیدها؛

ه) ارزیابی محیط داخلی: نقاط ضعف و قوت؛

و) شناسایی مسائل استراتژیکی که سازمان با آن‌ها مواجه است؛

ز) تنظیم استراتژی‌هایی برای مدیریت مسائل استراتژیک؛

ح) برقراری دیدگاه سازمانی کارساز برای آینده.

این هشت مرحله باید به اجرا، نتیجه‌گیری و ارزیابی منتهی گردد (برایسون، ۱۳۶۹: ۶۵-۵۱). در طراحی الگو علاوه بر مرور منابع و استفاده از اسناد، مدارک و آمار موجود، پرسش‌نامه‌ای با سؤالات باز و بسته تدوین و طی سه مرحله به اجرا درآمد. در مصاحبه با متخصصان عوامل مؤثر بر اعتیاد در میان دانش‌آموزان شناسایی و سپس پرسش‌نامه نهایی به صورت مراجعه حضوری و مصاحبه با ۶۰ نفر از مدیران، مشاوران، معاونان و کارشناسان وزارت آموزش و پرورش تکمیل گردید. افزون بر آن، جهت غنای کار از نظرات ۱۵ تن از متخصصان و صاحب‌نظران مراکز آموزشی و پژوهشی در تهران هم در قالب مصاحبه بهره‌گیری شد. جهت توصیف و تحلیل یافته‌ها از ماتریس ارزیابی^۱ عوامل استراتژیک سازمانی که دربردارنده تهدیدها، فرصت‌ها، نقاط قوت و ضعف بوده و همچنین از محاسبات مربوط به آن استفاده شده است.

۵) تعریف مفاهیم

- **فرصت‌ها و تهدیدهای خارجی:** رویدادها و روندهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، بوم‌شناسی، محیطی، سیاسی، قانونی، دولتی، فناوری و رقابتی است که در خارج از محیط مدیریت یک سازمان بوده اما بر عملکردهای آن تاثیر جدی داشته و می‌تواند به میزان زیادی در آینده به سازمان، منفعت یا زیان برساند. به همین منظور یک سازمان می‌بایست برای کنترل عوامل خارجی محیط خود نیز طرحی داشته باشد (دیوید، ۱۳۷۹: ۳۷).

- **نقاط قوت و ضعف داخلی:** در زمره فعالیت‌های قابل کنترل سازمان قرار می‌گیرند که آن‌ها را به شیوه‌ای بسیار عالی یا بسیار ضعیف انجام می‌دهد. از جمله فعالیت‌های اصلی و ضروری مدیریت استراتژیک این است که نقاط قوت و ضعف دوایر و واحدهای

1. External and Internal Factors Evaluation Matrix

سازمان را شناسایی و آن‌ها را ارزیابی کند. سازمان‌ها می‌کوشند استراتژی‌هایی را به اجرا در آورند که نقاط قوت داخلی تقویت شود و ضعف‌های داخلی برطرف گردد (همان: ۳۶).

۶) روش اجرا و محاسبه ضرایب

جهت تعیین عوامل مؤثر بر محیط خارجی و داخلی وزارت آموزش و پرورش، پس از بررسی منابع و تدوین چارچوب نظری با استناد به کتب مرجع مدیریت استراتژیک عناصر کلیدی شناسایی گردید. سپس به صورت فهرستی در اختیار متخصصان و صاحب‌نظران قرار داده شد و اعتبار آن با ضریب معنا داری بالا تایید گردید. پس از آن با بررسی وضع موجود، بررسی اسناد و مدارک و مصاحبه با افراد ذی‌صلاح، پرسش‌نامه اول فرصت‌ها و تهدیدها و نقاط قوت و ضعف تدوین گردید. بعد از تکمیل پرسش‌نامه توسط مدیران ارشد و میانی آموزش و پرورش و تعدادی از صاحب‌نظران، ماتریس ارزیابی عوامل خارجی و داخلی به منظور دسته‌بندی عوامل ترسیم و ضرایب محاسبه گردید. در پرسش‌نامه‌های دوم و سوم از پاسخگویان خواسته شد تا به هر عامل برحسب اهمیت، عددی بین ۱ تا ۵ و برای رتبه نیز عددی بین ۱ تا ۴ در نظر بگیرند. از آنجا که جمع کل ضرایب اهمیت باید ۱ شوند، برای محاسبه ضریب اهمیت هر عامل در هر پرسش‌نامه به‌طور مجزا از روش ذیل استفاده شده^۱:

$$\sum_{i=1}^n W_i = \frac{\sum_{i=1}^n a_i}{\sum_{i=1}^m a_i} = 1$$

که در آن W_{ij} وزن عامل i ام در پرسش‌نامه j ام و a_{ij} نیز ضریب اهمیت پاسخگوی j ام بر مبنای طیف ۱ تا ۵ به سوال i ام است. تعداد کل متغیرها نیز برابر m است. پس از آن، برای تعیین وزن نهایی هر عامل از وزن‌هایی که برای پاسخگویان به‌طور

۱. جهت اطلاع بیشتر از محاسبه مراجعه شود به: اعرابی، سید محمد. (۱۳۸۵) برنامه‌ریزی استراتژیک گمرک ایران، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

مجزا به دست آمده میانگین برآورد شده است:

$$\overline{W_i} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^m \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}}$$

که در آن $\overline{W_i}$ وزن عامل i ام، a_{ij} ضریب اهمیت پاسخگوی زام بر مبنای طیف ۱ تا ۵ به سوال i ام، m تعداد کل عوامل و n تعداد کل پاسخگویان است. پس از محاسبه وزن (ضریب اهمیت) عامل، میانگین رتبه هر عامل نیز به شیوه ذیل محاسبه گردید:

$$\overline{R_i} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n R_{ij}$$

$\overline{R_i}$ میانگین رتبه هر عامل، R_{ij} رتبه پاسخگوی زام به عامل i ام و n تعداد کل پاسخگویان است. سپس میانگین وزن هر عامل در میانگین رتبه همان عامل ضرب گردیده و کلیه اعداد حاصله با هم جمع شده تا وضعیت نهایی وزارت آموزش و پرورش از نظر فرصت و تهدید روشن شود:

$$X = \sum_{i=1}^m \overline{W_i} \times \overline{R_i}$$

که در آن $\overline{W_i}$ میانگین وزن عامل i ام، $\overline{R_i}$ میانگین رتبه عامل i ام و X نمره نهایی فرصت یا تهدید است. به این ترتیب، پرسش نامه نهایی استخراج و پس از محاسبه ضرائب مورد تحلیل قرار گرفت.

۷) یافته‌های پژوهش

ارقام مندرج در جدول شماره ۱ نشان‌دهنده تأثیر محیط خارجی - فرصت‌ها و تهدیدها - بر برنامه‌های پیشگیرانه سوء مصرف موادمخدر در میان دانش‌آموزان است که پس از

محاسبه ضریب اهمیت و رتبه، امتیاز نهایی آن برآورد شده است. طبق نتایج به دست آمده امتیاز نهایی ۲/۰۵ برآورد شده که از میانگین ۲/۵ کمتر است. این امر مبین آن است که در مجموع آموزش و پرورش دارای امکانات مناسب جهت عکس العمل در مقابل تهدیدهای خارجی نبوده و نیز در بهره‌گیری از فرصت‌های محیطی جهت پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر دانش‌آموزان، از موفقیت چندانی برخوردار نبوده و تهدیدها بیش از فرصت‌ها خود را نمایان ساخته است. در ضمن در برآورد امتیازات و رتبه‌ها، برخی عوامل در حدها ۲ تا ۲/۵۰ قرار می‌گیرند که در محدوده تهدیدها (۲-۰) و فرصت‌ها (۴-۲/۵۱) نمی‌باشد. این دسته از عوامل در نقاط میانه قرار می‌گیرند.

جدول ۱: تأثیر محیط خارجی بر برنامه‌های پیشگیرانه سوء مصرف مواد مخدر در میان دانش‌آموزان

نمره	رتبه	ضریب اهمیت	عوامل محیط خارجی
تهدیدها			
۰/۰۵۲	۱/۴۰	۰/۰۳۷۳	عدم اتفاق نظر فقها در مورد تحریم استعمال مواد مخدر
۰/۰۶۵	۱/۴۷	۰/۰۴۴۵	سودآوری بالای قاچاق مواد مخدر
۰/۰۹۷	۱/۵۳	۰/۰۵۱۷	نارسایی قوانین منع تولید، مصرف، خرید و فروش مواد مخدر
۰/۰۹۱	۱/۷۳	۰/۰۵۲۴	افزایش تعداد خانواده‌های زیر خط فقر
۰/۰۸۲	۱/۷۳	۰/۰۴۷۱	پایین بودن قیمت مواد مخدر در سطح جامعه
۰/۰۸۶	۱/۷۵	۰/۰۴۹۱	عدم اطلاع رسانی نسبت به مواد مخدر، نشانه‌ها و عواقب آن در خانواده‌های دانش‌آموزان
۰/۰۸۷	۱/۷۵	۰/۰۴۹۷	عدم ارتباط کافی و مناسب میان اولیاء دانش‌آموزان با مدارس
۰/۰۹۹	۱/۸۰	۰/۰۵۵۰	افزایش نرخ بیکاری
۰/۱۰۲	۱/۸۱	۰/۰۵۶۳	افزایش آمار طلاق و از هم پاشیدگی خانواده‌ها

ادامه جدول ۱

نقاط میانه			
۰/۱۱۶	۲/۰۰	۰/۰۵۸۲	افزایش اعتیاد در بین اعضای خانواده‌ها
۰/۰۹۹	۲/۰۰	۰/۰۴۹۷	سهولت دسترسی به مواد مخدر در سطح جامعه
۰/۱۱۸	۲/۱۳	۰/۰۵۵۶	عدم ارتباط صحیح میان والدین و دانش‌آموزان
۰/۱۰۴	۲/۱۳	۰/۰۴۹۱	کاهش قبح مصرف مواد مخدر در سطح جامعه
۰/۱۲۲	۲/۲۵	۰/۰۵۴۳	بالا بودن هزینه استفاده از مراکز تفریحی، ورزشی، فرهنگی و ...
۰/۱۰۷	۲/۲۷	۰/۰۴۷۱	هنجارهای اجتماعی مساعد در ارتباط با مصرف مواد مخدر
۰/۱۲۱	۲/۳۳	۰/۰۵۱۷	کاهش / عدم کنترل صحیح دانش‌آموزان از جانب خانواده‌ها
۰/۱۳۶	۲/۵۰	۰/۰۵۴۳	عدم توجه به اوقات فراغت دانش‌آموزان
فرصت‌ها			
۰/۱۱۳	۲/۵۳	۰/۰۴۴۵	افزایش سطح سواد خانواده‌ها
۰/۱۴۸	۲/۸۷	۰/۰۵۱۷	اتفاق نظر مسئولین دولتی جهت ریشه‌کنی مواد مخدر
۰/۱۱۹	۲/۹۳	۰/۰۴۰۶	اعتماد خانواده‌ها به برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد توسط سازمان‌های ذی‌ربط
	۲/۰۵		امتیاز نهایی

نتایج حاصل از ارزیابی عوامل داخلی - نقاط قوت و ضعف - وزارت آموزش و پرورش نشان می‌دهد، امتیاز نهایی بر آورد شده ۱/۷۵ از میانگین ماتریس عوامل داخلی کمتر است؛ به این معنا که وزارت آموزش و پرورش از لحاظ محیط داخلی در زمینه پیشگیری از سوءمصرف موادمخدر دانش‌آموزان در شرایط مطلوب قرار ندارد و در مجموع نقاط ضعف آن بیش از نقاط قوت آن بوده است (جدول شماره ۲).

جدول ۲: تأثیر محیط داخلی بر برنامه‌های پیشگیرانه سوءمصرف مواد مخدر در میان دانش‌آموزان

نمره	رتبه	ضریب اهمیت	عوامل محیط داخلی
نقاط ضعف			
۰/۰۶۶	۱/۳۵	۰/۰۴۸۹	عدم توجه به علایق دانش‌آموزان در طراحی برنامه‌های اوقات فراغت
۰/۰۶۰	۱/۳۵	۰/۰۴۴۵	عدم وجود نیروی انسانی متخصص جهت اجرا و پیگیری برنامه‌های واحد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در استان‌های مختلف
۰/۰۵۴	۱/۴۱	۰/۰۳۸۳	عدم ارتباط مناسب و برنامه‌ریزی شده بین واحد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی با سایر واحدهای مسئول در این زمینه در خارج از آموزش و پرورش
۰/۰۶۳	۱/۴۱	۰/۰۴۴۵	عدم استفاده کاربردی از نتایج تحقیقات صورت گرفته در زمینه آسیب‌های اجتماعی
۰/۰۶۶	۱/۴۷	۰/۰۴۵۱	عدم اطلاع رسانی مناسب در زمینه مواد مخدر، نشانه‌ها و عواقب آن به دانش‌آموزان
۰/۰۷۴	۱/۴۷	۰/۰۵۰۱	عدم وجود فضا، تجهیزات و برنامه‌های مناسب ورزشی، فرهنگی و هنری برای دانش‌آموزان
۰/۰۶۶	۱/۴۷	۰/۰۴۵۱	نامساعد بودن محیط داخل و اطراف مدارس
۰/۰۵۹	۱/۴۷	۰/۰۴۰۲	عدم ثبات مدیریت در واحد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی
۰/۰۷۱	۱/۵۳	۰/۰۴۶۴	عدم آشنایی دانش‌آموزان با علائم اعتیاد در بین همسالان خود
۰/۰۶۵	۱/۵۳	۰/۰۴۲۷	عدم وجود قوانین مدون در زمینه نحوه تعامل با دانش‌آموزان معتاد
۰/۰۵۶	۱/۵۳	۰/۰۳۶۵	عدم وجود آمار و اطلاعات دقیق در زمینه دانش‌آموزان معتاد
۰/۰۶۴	۱/۵۳	۰/۰۴۲۱	کمبود اعتبارات واحد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی جهت برنامه‌ریزی

ادامه جدول ۲

۰/۰۵۲	۱/۵۳	۰/۰۳۴۰	کم بودن اختیارات واحد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی با توجه به وظایف آن
۰/۰۷۰	۱/۵۹	۰/۰۴۳۹	کم بودن آموزش‌های پیشگیرانه در کتب درسی
۰/۰۶۵	۱/۵۹	۰/۰۴۰۸	عدم تمایل مسئولین آموزش و پرورش به ارائه اطلاعات در زمینه میزان دانش‌آموزان معتاد
۰/۰۷۲	۱/۷۶	۰/۰۴۰۸	عدم اطلاع رسانی مناسب درباره برنامه‌های واحد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در مدارس
۰/۰۷۶	۱/۸۲	۰/۰۴۱۴	کم بودن دوره‌های آموزشی برای معلمان به منظور ارائه اطلاعات در زمینه اعتیاد به دانش‌آموزان
۰/۰۶۸	۱/۸۸	۰/۰۳۵۹	نویا بودن واحد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در آموزش و پرورش
نقاط میانه			
۰/۰۷۰	۲/۱۸	۰/۰۳۲۲	وجود پایگاه‌های بسیج دانش‌آموزی در سطح مدارس
۰/۰۹۲	۲/۲۹	۰/۰۴۰۲	مرتبط بودن سطح تحصیلات کارشناسان واحد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی با زمینه فعالیت
۰/۰۹۹	۲/۳۵	۰/۰۴۲۱	تدوین سیاست‌ها و برنامه‌های پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در سطح معاونت مربوطه
۰/۰۹۱	۲/۴۱	۰/۰۳۷۷	اجرا و حمایت از طرح‌های پژوهشی و تحقیقاتی در زمینه پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی
نقاط قوت			
۰/۱۰۳	۲/۵۳	۰/۰۴۰۸	برخورداری از کارشناسان با تحصیلات مناسب در واحد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی
۰/۱۲۷	۲/۷۶	۰/۰۴۵۸	برگزاری اردوهای تفریحی، فرهنگی و ورزشی گوناگون در سطح مدارس
	۱/۷۵		امتیاز نهایی

ماتریس ارزیابی محیط داخلی و خارجی سازمان‌ها یکی از ابزارهای مهم است که مدیران بر اساس آن به مقایسه اطلاعات پرداخته و با بهره‌گیری از آن، استراتژی مورد نیاز را ارائه می‌نمایند. طبق اطلاعات ماتریس ارزیابی وزارت آموزش و پرورش در محیط داخلی، نقاط ضعف بیش از نقاط قوت است. بنابراین، برای رفع این گونه عملکردهای نامطلوب، باید استراتژی‌هایی انتخاب شوند که نقاط ضعف را برطرف کنند. در محیط خارجی نیز تهدیدها بیش از فرصت‌ها بوده که نشان می‌دهد وزارت آموزش و پرورش از انطباق پذیری لازم با محیط برخوردار نبوده و بایستی با اتخاذ استراتژی‌هایی در صدد از بین بردن تهدیدها و تبدیل آن به فرصت‌ها برآید.

۸) بحث و نتیجه‌گیری

مدارس به عنوان سازمانی که آسیب‌پذیرترین بخش جامعه را تحت آموزش قرار می‌دهد دارای اهمیت به‌سزایی است. تحولات اصولی در شیوه‌های آموزشی آن نه تنها دامنه آسیب‌های اجتماعی از جمله سوء مصرف مواد مخدر را محدودتر می‌کند، بلکه آموزش گروه‌های دیگر جامعه را نیز آسان‌تر می‌نماید. بنابراین نقش پیشگیرانه مدارس به جهت آسیب‌پذیری کودکان، نوجوانان و جوانان از حساسیت ویژه‌ای برخوردار است، چرا که مدارس باید به جایگاه خود به عنوان بستر اجتماعی کردن کودکان و نوجوانان توجه بیشتر داشته و از روش‌هایی که منجر به پیدایش روحیه جامعه‌ستیزی و جامعه‌گریزی می‌گردد اجتناب نمایند. از روش‌های آموزشی مدارس باید در راستای باور توانایی‌های فردی، افزایش اعتماد به نفس و قدرت تصمیم‌گیری در شرایط مختلف و متضاد استفاده شود. برای دستیابی به این اهداف، مشارکت دانش‌آموزان در فرایند تصمیم‌گیری، اجرا و نظارت در امور مدرسه به ویژه در برخورد با مصرف و سوء مصرف مواد مخدر ضروری است. افزایش مشارکت موجب می‌شود تعلق و علاقه دانش‌آموزان به محیط مدرسه افزایش یافته و مناسبات و روابط اصلاح گردد و ضمن ایجاد صمیمیت و اعتماد بیشتر، پذیرش مسئولیت افزایش یابد و سطح تنش‌ها در محیط کمتر گردد. این مهم، در قالب

برنامه‌های پیشگیرانهٔ مدرسه محور عملی خواهد بود. براساس یافته‌های پژوهش، وزارت آموزش و پرورش از حیث نشان دادن عکس‌العمل مناسب نسبت به تهدیدها و نیز بهره‌گیری از فرصت‌های محیطی در پیشگیری از اعتیاد در بین دانش‌آموزان از موفقیت‌چندانی برخوردار نبوده و تهدیدها بیش از فرصت‌های آن بوده است. عوامل محیطی شناخته شده که نتایج سایر پژوهش‌های مرتبط را نیز تایید می‌کند بیان‌گر آن است که قبل از هرگونه اقدامی جهت مبارزه با مواد مخدر و سوء مصرف آن با روش‌های درون سازمانی، می‌بایست بر رفع و حل آسیب‌ها و تهدیدهای محیطی یا همان عوامل تهدیدکنندهٔ خارجی همت گماشت و این کار، به عزم ملی و بسیج عمومی مدیریت کلان کشور نیاز دارد که در مباحث نظری بدان پرداخته شد؛ و بخشی از تلاش‌های آموزش و پرورش می‌بایست معطوف به این هدف مهم و دارای اولویت شود. بدیهی است که هر نوع هزینه‌ای در نقاط تهدید این پژوهش جهت کنترل یا کاهش آن، منجر به کنترل یا کاهش سوء مصرف مواد مخدر خواهد شد. می‌توان بسیاری از این بودجه‌ها را صرف فرهنگ‌سازی و آگاهی بخشی جهت ایجاد عزم ملی کرد. ضمن آن‌که تعیین عوامل مستقر در نقاط میانه در این پژوهش به این منظور بوده است تا نشان داده شود که اگر برنامه‌ریزی مناسب انجام پذیرد، بسیاری از عوامل نقاط میانه به آسانی تبدیل به نقاط قوت و یا فرصت می‌شوند و متقابلاً هرگونه غفلت و تعلل، این فرصت‌ها را تبدیل به تهدید خواهد کرد. توجه جدی به نقاط میانهٔ این جداول از توصیه‌های اکید این پژوهش است. بخش دیگری از نتایج حاکی از آن است که وزارت آموزش و پرورش دارای وضعیت داخلی مناسبی از حیث پیشگیری از اعتیاد در بین دانش‌آموزان نیست و نقاط ضعف آن بیشتر از نقاط قوت می‌باشد. یعنی از مجموع ۲۴ عامل برگزیده، ۱۸ عامل نقطهٔ ضعف، ۴ عامل نقطهٔ میانه و فقط ۲ عامل در نقطهٔ قوت قرار دارد. کم بودن دوره‌های آموزشی برای معلمان در خصوص مسائل مربوط به مواد مخدر و اعتیاد، عدم وجود فضا، تجهیزات و برنامه‌های مناسب ورزشی، فرهنگی و هنری در مدارس جهت تامین اوقات فراغت و حفظ نشاط و شادابی دانش‌آموزان، عدم اطلاع

رسانی مناسب از طرف آموزش و پرورش به دانش‌آموزان، اولیاء آنان و جامعه در مورد آسیب‌ها و خطرات و تهدیدهای سوء مصرف مواد مخدر، ... و عدم وجود و عدم توان جذب نیروی انسانی متخصص در زمینه پیشگیری در وزارت آموزش و پرورش و سازمان‌های تابعه در استان‌ها از جمله عوامل درونی مؤثر بر سیاست‌های پیشگیری مدرسه محور است که غالباً در قلمرو نقاط ضعف قرار دارد.

بنابراین در تدوین استراتژی‌های مناسب برای پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر در مدارس، بایستی با نگرشی جامع به همه عوامل مرتبط با دانش‌آموزان و محیط مدرسه نظیر عوامل فردی، روابط اجتماعی، عوامل مربوط به نهادها و سازمان‌ها و عناصر ساختاری در جامعه توجه شود.

بنابراین پیشنهاد می‌شود ضمن این‌که وزارت آموزش و پرورش اهم بودجه‌های مربوطه خود را صرف ترمیم زیرساخت‌ها و تقویت محیط داخلی خود در رابطه با سیاست‌های پیشگیرانه مدرسه محور می‌کند، در جهت کاهش خطرات و تهدیدهای محیط خارجی که برای مراکز مختلف مبارزه با مواد مخدر در کشور مشترک است، در سطح ملی از طریق ائتلاف با سایر سازمان‌ها و مراکز دخیل در امر مبارزه و پیشگیری جهت فرهنگ‌سازی و ایجاد عزم ملی و بسیج عمومی، اقدامات کلان جهت رفع یا تقلیل تهدیدات محیط خارجی مانند قاچاق و توزیع مواد مخدر و دسترسی سریع و آسان و ارزان به آن، نارسایی قوانین و عدم اطلاع‌رسانی مناسب به جامعه و اولیا و... انجام دهد.

- آقابخشی، حبیب. (۱۳۷۵)، رویکرد مددکاری اجتماعی در زمینه اثرات اعتیاد بر نظام خانواده، سازمان بهزیستی.
- امانت، حمید. (۱۳۷۳)، بررسی عوامل اجتماعی بزهکاری نوجوانان در تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- برایسون، جان.ام. (۱۳۶۹)، فرایند برنامه‌ریزی استراتژیک برای سازمان‌های دولتی و غیرانتفاعی (ترجمه عباس فعوریان)، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- جزایری، علیرضا؛ رقیعی، حسین و نظری، محمدعلی. (۱۳۸۵)، نگرش دانش‌آموزان مقطع راهنمایی شهر تهران درباره اعتیاد، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۷.
- خستو، گل‌آرا. (۱۳۸۱)، پیشگیری از سوء مصرف مواد و وابستگی با رویکرد اجتماع محور، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۶.
- راد گودرزی، رضا و دیگران. (۱۳۸۵)، تغییرات عرضه مواد در بم طی سال اول پس از زلزله، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۲۰.
- رحیمی، آفرین و دیگران. (۱۳۸۴)، وضعیت مصرف مواد مخدر در بین دانش‌آموزان کشور، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۱۹.
- رئیس دانا، فریبرز و غروی، احمد. (۱۳۸۰)، بازار مصرف مواد مخدر در ایران و تهران، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۱.
- دیوید، فرد. آر. (۱۳۷۹)، مدیریت استراتژیک (ترجمه علی پارسائیان)، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی. (۱۳۸۳)، مجموعه اهداف، وظایف و پست‌های سازمانی وزارت آموزش و پرورش، تهران، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
- سازمان ملی جوانان. (۱۳۸۲)، بررسی وضعیت اعتیاد به مواد مخدر جوانان، گزارش ملی جوانان، شماره ۱۵، تهران، انتشارات اهل قلم.
- ستاد مبارزه با مواد مخدر. (۱۳۸۳)، اصول مربوط به کاهش تقاضا، تهران، دبیرخانه ستاد مبارزه با مواد مخدر.
- سلطانی، سیما. (۱۳۶۹)، بررسی قاچاق مواد مخدر و اعتیاد، اجرای قانون تشدید مبارزه با مواد مخدر، سازمان برنامه و بودجه سیستان و بلوچستان.
- سلطانی، سیما و سعیدپور، ابراهیم. (۱۳۶۷)، بررسی قاچاق مواد مخدر و اعتیاد، دفتر دوم - بازپروری زاهدان - سازمان برنامه و بودجه سیستان و بلوچستان.
- شبانی، سردار. (۱۳۸۰)، گزارش وضعیت جهانی مواد مخدر در زمینه کشت، تولید و مصرف مواد مخدر در سال ۲۰۰۰، اداره کل مبارزه با مواد مخدر ناجا.

- لتیری، دن.جی؛ مولن سیرز و هلن والنشتاین، پیرسون. (۱۳۸۴)، **نظریه‌های سوء مصرف مواد مخدر** (ترجمه گروهی از مترجمین، ویراستار ترجمه محمد رضایی)، تهران، انتشارات جامعه و فرهنگ.
- محمدنژاد قادیکلانی، پرویز. (۱۳۷۲)، **علل گرایش به مواد مخدر و تاثیر آن در ارتکاب جرم**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
- موسوی، فاطمه و دیگران. (۱۳۸۵)، **بررسی میزان آگاهی، نگرش و رفتار جوانان تهرانی نسبت به اکستسی**، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۲۱.
- نیازپور، امیرحسن. (۱۳۸۲)، **پیشگیری از بزه‌کاری در قانون اساسی ایران و لایحه قانون پیشگیری از وقوع جرم**، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۵.
- وامقی، روشنک و مدنی، سعید. (۱۳۸۴)، **جایگاه پیشگیری در نظام جامع رفاه و تامین اجتماعی**، فصلنامه حقوق تامین اجتماعی، سال اول، شماره ۱.
- وزارت آموزش و پرورش. (۱۳۸۳)، **کتاب آمار، سال تحصیلی ۸۳-۱۳۸۲**، دفتر طرح و برنامه وزارت آموزش و پرورش.
- Boswrth, Kris. (1997), **Drug Abuse Prevention: School-based Strategies That work**, Dpna, USA: Eric Bon Rvey on School-Based Programmes.
- Brower, Aaron. (2002), **Are College Students Alcoholist?**, Jurnal of American College Health, vol.50.
- Burkhart Gregor & Lopez, Monica. (2001), **Survey on School-based Prevention Programmes in the EU: Analysis of a Pilot Questionnaire Survey on School-based Prevention Programmes**, EMCDDA, available at: <Burkhart@emcdda.org>.
- Caetano, Raul; Clark, Catherine & Tammy, Tom. (1998), **Alcohol Consumption Among Racial/ Ethnic Minorities : Theory and Research**, Alcohol Health and Research World, vol. 22.
- Coleman, William James & Cressey, Donald R. (1992), **Social Problems**, USA, Harper Collins College Publisher.
- Gallup Poll. (1998), **Statement of Rear Admiral Ernest R. Riutta, on Coast Guard Drug Interdiction before the House of Representstives**, subcommittee, June10, 1998 available at: < www.fas.org/irp/congress/1998_hr/h980610-riutta92.

- Mooney, Linda A.; Knox, David & Schacht, Caroline. (2006), **Understanding Social Problems**, USA, wardsworth.
- National Institute on Drug Abuse (NIDA). (2003), **Preventing Drug Use Among Children and Adolescents**, U.S. Department of Health and Human Services, National Institute of Health, 2nd edition, Bethesda, Maryland 208.
- Ritzer, George. (2004), **Handbook of Social Problems: A Comparative International Perspective** (edited), UK&USA, Sage Publication.
- Wiener, J. M. (1997), **Text Book of Child and Adolescent Psychiatry**, Washington DC, American Psychiatric Press.

